

09 2002

Nove patnje mladog CW-a [Cultural Worker]

Ili: Kulturnopoliticka odgovornost u razdoblju globaliziranog neoliberalizma

Elisabeth Mayerhofer / Monika Mokre / Paul Stepan

Prijevod: Boris Buden

Vec desetljecima se emfaticki prorokuju radikane promjene u slici umjetnice i umjetnika. „Autor“ je nebrojeno puta vec umro, mnoge legende o „umjetniku“ zamijenjene su ne manje praznim pripovijestima o njegovoj smrti. (Zobl/Schneider 2001, 28) Kao prototip umjetnice odnosno umjetnika koji je najbolje primjeren nasem vremenu danas se u mnogim diskursima spominje „Cultural Worker“, neka takoreci proleterska forma osiromasenog aristokrata, „umjetnika genija“, koja uostalom ostavlja dosta prostora za daljnja pretjerivanja - primjerice u stilu sovjetskih spomenika radnicima.

Svoj nastanak Cultural Worker (u daljnjem tekstu CW) zahvaljuje tvrdnji o aktualnosti dalekoseznih drustvenih promjena koje se razmatraju pod krilaticama globalizacije - ekonomizacije kulture - kulturalizacije ekonomije. Sto razumijemo pod tim pojavama, u kojoj mjeri one doista predstavljaju nesto novo i kako one djeluju na umjetnice i umjetnike? Tim pitanjima posvecen je ovaj tekst.

Globalizacija

„Carstvo (Empire) ne uspostavlja nikakav teritorijalni centar moci, niti pociva na unaprijed utvrđenim granicama i ogradama. On je *decentriran* i *deteritorijalizirajući* aparat vladavine koji korak po korak preuzima globalni prostor u njegovoj cjelovitosti, utjelovljuje ga u svoj otvoreni horizont koji se sve više siri. Carstvo (Empire) aranzira i organizira hibridne identitete, fleksibilne hijerarhije i niz odnosa razmjene posredstvom usuglasenih mreža komandiranja. Različite nacionalne boje imperijalističkog zemljovida stapaju se i ulijevaju u dugu Carstva (Empire) koja obuhvaća citav svijet.“
(Hardt/Negri 2000, 10)

Toliko ukratko o tezi koju Hardt i Negri, u svom bestselleru „Empire“, postavljaju u vezi sa sadašnjim svjetskim poretkom i budućim linijama razvoja koji se očekuje: kapitalizam je postigao svoje samosvojno odredjenje. Nacionalna država koja je u određenoj razvojnoj fazi bila nužna za ekonomski napredak, ali koja je usprkos toga također sprecavala taj ekonomski napredak i to u razvoju njegovih tendencijalno globalnih aktivnosti, danas je prevladana. Politicka sfera je napokon nestala u ekonomskoj sferi; kapital struji neometan prostornim i politickim granicama. Isto kao u Marxovoj verziji analize kapitalizma, i kod Hardta i Negrija fungira taj kapitalizam kao svoj vlastiti grobar, i to na taj način da stvara kalsu koja će ga ukinuti: industrijska radnicka klasa kod Marxa, društvene radnice i radnici u Hardta i Negrija - oboje u njihovoj revolucionarnoj funkciji nazvani proletarijatom.

Pritom se ovdje sasvim ocigledno radi ili o jednom modelu svijeta koji je veoma snazno reduciran na svoje novovrsne karakteristike, ili o jednoj ekstrapolaciji suvremenog razvoja u budućnost. Jer, do

danas su nacionalne boje svjetskog zemljovida, cak i u Evropi, medjusobno jos u postpunosti ostro razgranicene. Premda su nacionalne drzave prije svega u zapadnoj Evropi unutar posljednjih desetljeća prenijele mnoge kompetencije na internacionalne i supranacionalne razine, ipak su ključna područja kao što je posebice unutarnja i vanjska sigurnost i/ili integracijska politika i unutar država članica Evropske zajednice ostala čvrsto u nacionalnim rukama. U srednjoj i istočnoj Evropi, s druge strane, jednako kao i u državama bivšeg Sovjetskog saveza, nacionalnodržavna ideja u potpunosti se razvila tek nakon 1989., i trenutno se nalazi u punom cvatu. Ako je ikada postojala dvojba oko nepokolebljivosti američkog patriotizma u Sjedinjenim državama, onda je ta dvojba najkasnije nakon 11. rujna 2001., raspršena. I u takozvanom „trećem svijetu“ jedva da nešto govori u prilog tomu da će doći do hibridizacije nacionalno političkih identiteta. A odnosi i veze između „prvog“ i „trećeg“ svijeta daju se još uvijek, kako u političkom tako i u ekonomskom pogledu, sasvim adekvatno opisati uz pomoć jednog diferenciranog modela centra i periferije. Može se dakle naći veoma malo empirijske evidencije za tvrdnju da se kolektivni identiteti više ne određuju nacionalno ili da su u cjelini postali fragilniji, hibridniji no što to i inače jesu psihološke konstrukcije takve vrste. Naprotiv, mnogo toga govori u prilog jednog uspješnog *comebacka* nacionalne svijesti – primjerice izborni uspjesi desno ekstremističkih stranaka u Austriji, Italiji, Danskoj, Francuskoj i Nizozemskoj koji se sa sigurnošću mogu dijelom razumjeti kao izraz odbijanja evropske integracije odnosno globalizacije iz nacionalističkih razloga. Slična potvrda povratku nacionalne svijesti došla je do izražaja također u austrijskoj reakciji na sankcije Evropske zajednice, ali i u ponovnom otkrivanju nacionalnih tradicija kad je riječ o djeci doseljaka odnosno stranih radnika u zapadnoj Evropi, kao i u „ponovnom“ jačanju islamskih i kršćanskih fundamentalizama, itd.

Stvaranje modela kao što su se toga poduhvatili Hardt i Negri je neophodno kako bi se pospjesila jedna politicko teorijska diskusija, kako bi se ona gurnula naprijed upravo posredstvom proturjecja koje ti modeli izazivaju. Oni su dakle utoliko problematicni ukoliko se razumijevaju kao prakticko politicka uputstva ili kao odrazi vjerni zadanom mjerilu. Jer veliki i mlohavi pojam Carstva (Empire), kao i jos nejasniji termin ekonomije odnosno slobodnog trzista koji stoje iza njega i koji odredjuje svjetska zbivanja, anonimiziraju drustvene realitete i iskljucuju konkretne aktere i njihove interese. Time i analiza politickog potencijala otpora postaje moguca samo na jednoj veoma apstraktnoj razini. Korektnoj dijagnozi Olivera Marcharta, takodjer prezentiranoj u ovoj knjizi, prema kojoj se kroz poistovjecenje potpuno neorganiziranog mnoštva (multitude) pruzaoca intelektualnih usluga s potencijalnim politickim subjektom dijagnoza problema prodaje kao njegovo rjesenje, valja dodati da tom politickom subjektu kod Hardta i Negrija nije ponudjena nikakava suprotna strana, nikakvi akteri protiv kojih bi se mogla usmjeriti njihova politicka borba. „Trziste“ ili „Carstvo“ (Empire) su strukture poretka svijeta ili dijelova svijeta; ako ih treba promijenjiti odnosno zamijeniti drugim strukturama, onda je nuzno identificirati one snage koje se jednoj takvoj promjeni suprotstavljaju.

Da to na temelju brojnih ispreplitanja ekonomije i politike s jedne strane, kao i mocnika na razlicitim dijelovima svijeta s druge, stvara stalno nove probleme sigurno je jedna ispravna, premda ne i nuzno nova dijagnoza koju nam nude Hardt i Negri. Jos je sezdesetih godina Raoul Vaneigem u „International Situationist Bulletin“ kao jedini odgovor na pitanje „gdje su odgovorni, oni koje valja postrijeljati?“ ponudio samo ovo: „Sistem, apstraktna forma, to je ono sto nad nama vlada.“ (Vaneigem 1963.) Ta apstraktna forma, kapitalizam, rijecima Marxa, drustvo spektakla u definiciji

situacionista i Carstvo (Empire) prema Hardtu i Negriju održava se u pogonu zahtjevima „totalnog sistema trzista“ (Kury 1999., passim), zahtjevima kojima se ono društveno mora podvrgnuti kako ne bi ometalo ekonomiju, a time i opće blagostanje.

Ekonomizacija kulture

„Stalno revolucioniranje proizvodnje, neprekidno potresanje svih društvenih stanja, vječna nesigurnost i kretanje izdvajaju i odlikuju buržoasku epohu od svih ranijih. U njoj se rastvaraju svi cvrsti, zahrdjali odnosi zajedno sa starinskim predodzbama i nazorima koji ih prate, dok svi novostvoreni zastarjevaju i prije no što su u stanju okostati. Sve što je cvrsto i postojano pretvara se u dim, sve što je sveto biva oskrnavljeno i ljudi su naposljetku prisiljeni da na svoj životni položaj i na svoje međusobne odnose pogledaju trezvenim ocima.“ (Marx/Engels 1848/1995., 5)

Ovaj opis jedne sveobuhvatne ekonomizacije kulture ne potječe iz novog polit-bestsellera Hardta i Negrija, nego iz „Komunistickog manifesta“ koji je kao što je poznato prvi puta objavljen 1848. Ekonomizacija citavog društvenog života je bitni dio Marxova razumijevanja kapitalizma - on kritizira njoj imanentno otudjenje čovjeka od života rada i razumije ju ujedno kao središnji temelj racionalizacije ljudskoga života, a time i društvenog napretka koji je preduvjet ne samo kapitalizma nego i komunizma.

Marx nije mnogo zalio za nestajucim kulturnim pokusajima otpora; one koji su nasrtali na strojeve, kao i one druge koji su pokušavali obraniti i sacuvati svoj životni stil pred kapitalizmom, on je prezirao kao romancare. Njegova ambivalentna fascinacije usmjerila se na sveobuhvatni novi privredni sistem i njegovu enormnu moc

definicije - fascinacije kojoj Hardt i Negri vise od sto i pedeset godina kasnije ocigledno jos uvijek podlijezu.

S jednog temeljno drugacijeg osobnog stajalista prosudili su Horkheimer i Adorno komercijalizaciju kuturnog podrucja na cetrdeset stranica „Dijalektike prosvjetiteljstva“ (1994/1944.) koje su posvetili kulturnoj industriji. Ta dvojica lijevih intelektualaca koji su se u bijegu pred nacionalsocijalizmom nasli u Los Angelesu, u sredistu kapitalistickih tvornica snova, s uzasavanjem su ondje uvidjeli kako kapitalizam u formi kulturne industrije preuzima i ujednacava podrucja privatnoga, podrucja medjuljudskih odnosa, uzitka i misljenja, ukratko, velike dijelove onoga sto su oni razumijevali pod kulturom, kako se osjecaji i duboko dozivljene ljudske potrebe proizvoljno pobudjuju i guse, kako je dokolica kao slobodno vrijeme degenerirala do paralelnog svijeta otudjenog rada. „Amusement je produzenje rada u kasnom kapitalizmu“ (isto, str., 145), kako ondje stoji, buduci da „kulturna industrija neprestano vara svoje konzumente upravo za ono sto im ona neprestano obecaje.“ (isto, str., 148) Jer, ne zaboravimo: sloboda u drustvu roba je „sloboda da se bude uvijek isto.“ (isto, str., 176) To susretanje privrede i kulture u formi „Cultural industries“ koje danas zagovaraju mnogi od proponenata „Cultural Studies“, ukljucujuci aktualnog austrijskog ministra kulture Franza Moraka, konstatirano je dakle vec gotovo prije sezdeset godina, premda je tada bilo potpuno drugacije vrednovano.

Prkos i razocaranje koji progovaraju iz duktusa ovoga teksta nalaze svoje objasnjenje u nadi koju autori ulazu u potencijal pruzanja otpora koji je imanentan kulturi. Pritom njima ipak nije stalo do narodne kulture koja bi trebala umaknuti industrijskoj obradi - njihova nostalgija odnosi se na autonomnu elitnu umjetnost. Upravo od neovisnosti te elitne umjetnosti od logike efikasnosti koja vlada gradjanskim drustvom oni ocekuju potencijalno pruzanje

otpora. Horkheimer i Adorno povukli su dakle jedno ostro - i heuristicki jedva održivo - razgranicenje između kulture koja je „odvjkada doprinosila kroćenju revolucionarnih, kao i barbarskih instinkata“ i autonomne umjetnosti. To normativno stajaliste bolje se može objasniti iz njihova osobna položaja i povijesti, nego na temelju nekog strogog znanstvenog izvoda. Jer kultura, shvacena kao norme i vrijednosti zajednica, nipošto ne služi nužno samo „kroćenju revolucionarnih instinkata“, nego u specifičnim situacijama pruža otpor ekonomskim zahtjevima vladajućeg političkog sistema. Nedijalektičkom i staticnom opisu odnosa između ekonomsko tehnološkog podgradja i društveno-političko-kulturne nadgradnje u Marxa i još više u Lenjina (socijalizam=podržavljenjeSelektrifikacija) Antonio Gramsci suprotstavio je jednu diferenciranu analizu sveze između ekonomije i kulture. Prema Gramsciju, ni održavanje na vlasti, a niti promjena vlasti, nisu mogući bez kulturne hegemonije; do revolucija ne dolazi ni na koji način nužno, recimo na temelju ekonomskog i tehnološkog napretka, nego ta revolucija, da bi se dogodila, potrebuje adekvatnu „ideologiju“ koja sama također nije automatski izraz - kao što je to barem u nekim Marksovima spisima prikazano - klasne pozicije subjekta, nego zahtijeva stanovito posredovanje. (Gramsci 1980., passim, na primjer str., 219)

Kulturni utjecaji su dugovječni i određeni raznovrsnim faktorima, njihova promjena ne uspijeva jednostavno tako da jedna ideološka gradjevina naprosto zamijeni neku drugu, nego posredstvom promjene tezista, novih oblika pripovijedanja, nakupljanjem novih ideja koje su sposobne nastavljati se na stare.

Gramscijeva razmišljanja bila su i još uvijek jesu od velike važnosti za produbljivanje marksističkog razumijevanja društva. To je ujedno i razlog zašto ih se s naročitim interesom dohvatila i „nova desnica“; političarkama i političarima u mainstreamu kapitalizma ta teorijska

promisljanja nisu naprotiv nikada bila nužna, jer je još od ranokapitalističkih vremena tom privrednom sistemu uspijevalo da se probije na svim razinama ljudske egzistencije. Baza i nadgradnja, ekonomija i kultura, tržište i ideologija, u kapitalističkoj svakidasnjici nikada nisu bili tako ostro odvojeni jedni od drugih kao u marksističkoj analizi. Od Adama Smitha paralelno s privrednim razvitkom isporučuju se i adekvatne slike i diskurzivne forme. [1] Ekonomiziranje kulture otpočelo je jednako kao i kulturaliziranje ekonomije u osamnaestom stoljeću - tradicionalne kulturne forme valjalo je prilagoditi novim ekonomskim zahtjevima dok su istodobno ti ekonomski zahtjevi morali prodrijeti u osjetilni svijet čovjeka, dakle biti kulturalizirani. U međuvremenu je kulturalizacija ekonomije u posljednjim desetljećima zahvaljujući sukcesivnom zamjenjivanju proizvodnje robe produkcijom smisla i simbola doživjelo novi kvalitativni skok.

Kulturalizacija ekonomije

„Having from the workshop to the laboratory emptied productive activity of all meaning for itself, capitalism strives to place the meaning of life in leisure activities and to reorient productive activity on that basis. Since production is hell in the prevailing moral schema, real life must be found in consumption, in the use of goods. (...) The world of consumption is in reality the world of mutual spectacularization of everyone, the world of everyone's separation, estrangement and nonparticipation.“ (Debord 1994/1960., str., 698) (“Ispraznivši od radionice do laboratorija proizvodnu aktivnost od svakog zasebnog značenja, kapitalizam nastoji premjestiti značenje života u zabavne aktivnosti i na tom temelju reorijentirati proizvodnu aktivnost. Kako proizvodnja u prevladavajućoj moralnoj shemi predstavlja pakao, stvarni život mora biti pronađen u potrošnji, u upotrebi dobara. (...) Svijet

potrošnje u stvarnosti je svijet uzajamne spektakularizacije svakoga, svijet separacije svakoga, outdjenja i nesudjelovanja.”)

Jednako kao i Gramsci, Situacionistička internacionala je u svojoj društvenoj kritici dalje razvila odnos između ekonomije i ideologije koji je svojedobno opisao Marx. Još esencijalističkije no Gramsci situacionisti su se oslonili na pojam „lazne svijesti“ kojoj zahvaljujući kapitalističkom prozimanju svih društvenih područja i svih klasa podliježu ne samo gubitnice i gubitnici, nego i dobitnice i dobitnici sistema. Sve forme društvenog života, sve kulturne ekspresije, svi oblici političkog organiziranja shvaćaju se kao dio spektakla koji služi tomu da ljude odvraća od njihova zbiljskog, neposrednog, aktualnog interesa. Spektakl bez sumnje igra tim veću ulogu, čim prije su vitalne temeljne potrebe (kupovno sposobnog stanovništva („prvoga svijeta“) pokrivena i čim više se kretanja financijskog kapitala udaljavaju od proizvodnje realnih dobara. U središtu ekonomije nije pokrivanje postojeće potražnje proizvodnjom ponude, nego stvaranje te potražnje. Kao što Hardt i Negri pokazuju, premda ne kao prvi iako zato veoma koncizno, imaterijalnom i komunikativnom radu danas pripada u proizvodnji viska vrijednosti ono značenje koje je u ranom kapitalizmu imao masovni rad u tvornicama. Istodobno, komunikacijski forumi i komunikacijske mogućnosti igraju u svojim proširenim i produbljenim područjima primjenu središnju ulogu u razvoju društva discipline i kontrole u kojem je izvanjska prisila zamijenjena internaliziranim mehanizmima discipliniranja. U stalnom nastojanju na optimizaciji, ljudi funkcioniraju kao svoji vlastiti dompteuri.

Sazmimo receno: od svojih najranijih početaka privredni sistem kapitalizma sukcesivno je prozeo i tendencijski ujednačio sva područja života i sve geografske regije. U različitim epohama to mu

je bilo moguće činiti u različitoj mjeri; noviji ekonomski i politički razvoj ovdje je imao jedan ubrzavajući efekt koji nije samo Hardta i Negria naveo na pretpostavku da se nalazimo u epohi jednog temeljito novog svjetskog poretka. Veliki dijelovi umjetnickopolitičkog i kulturnopolitičkog kao i umjetničko i kulturnoteorijskog diskursa polaze od teze da taj novi svjetski poredak povlači za sobom i jedno temeljno novo pozicioniranje onih koji stvaraju kulturu. O tome najbolje svjedoče nove krilatice: Cultural Workers und Cultural Industries (CI).

Ipak, supsumiranje svih onih koji rade u kulturnom i medijskom sektoru, odnosno u dijelovima drugih privrednih sektora koji se bave simboličkom proizvodnjom, pod *header* „Cultural Industries“ izgleda ne samo da ni na koji način nije nužno, nego da ni u heurističkom pogledu nije od neke koristi. Niti je empirijski evidentno da oni koji su do sada radili u kulturnom sektoru u uzem smislu, odsada djeluju u okviru Cultural Industries, niti sve profesionalne grupe koje su pobrojane u međunarodnim definicijama Cultural Industries imaju dovoljno zajedničkih karakteristika da bi opravdale takvu klasifikaciju. A jedno sazimanje svih područja čiji se zajednički nazivnik sastoji u tome da s jedne strane više ne odgovaraju uobičajenoj shemi, dok s druge strane na sasvim nejasan način imaju neke veze sa „simboličkim“, izgleda da nije toliko svrsishodno.

Na temelju do sada recenoga izgleda evidentno da postoje takvi tipovi društvenog razvoja koji se mogu sažeti pod krilaticama globalizacije, ekonomizacije kulture i kulturalizacije ekonomije, ali da je istodobno teško jasno odrediti ne samo njihov vremenski karakter (jesu li oni sasvim nove pojave?, jesu li oduvijek već prisutni?, ili nešto između toga?), nego i njihovu radikalnost. U suprotnosti s tim maglovitim spoznajama moguće je ipak sa stanovitom sigurnošću ustvrditi da je *diskurs* o društvu u općenitom

smislu, kao i pozicija onih koji stvaraju kulturu unutar tog društva u posebnom smislu pod bitnim utjecajem tih krilatica.

U odnosu na poziciju umjetnica i umjetnika postoji implikacija tog diskursa posebice u očekivanju da stvaraoci kulture mogu prezivjeti i bez državnog financiranja, čak stovise, da njihove aktivnosti na odlučujući način doprinose privrednom razvoju. Diskurs koji nas ovdje zanima u prvom redu je kulturpolitički. On se na paradoksalan način odlikuje time da se u kontekstu neograničenog i nicim kontroliranog funkcioniranja slobodnog tržišta poriču mogućnosti kao i nužnosti kulturpolitičkog djelovanja. Otpustanje iz državnog starateljstva i vlastita odgovornost za opstanak u tržišnoj privredi za same stvaraoce kulture navodno bi trebalo predstavljati mogućnost da svoje najautentičnije kreativne interese spoje s radom za kruh - da na primjer direktno iz omladinske subkulture uskoče u poduzetničku karijeru, a da pritom nikada ne dožive otudjenje posredstvom nametnutih radnih odnosa. Otudjenju u klasičnomarksističkom smislu, dakle, otudjivanju viska vrijednosti vlastitoga rada, „*self employed*“ Cultural Workers ipak neće moći umaknuti; naprotiv, zahvaljujući činjenici da im u potpunosti nedostaju tradicionalni oblici političkog i ekonomskog organiziranja oni su daleko više nego ljudi u regularnim radnim odnosima izloženi izrabljivanju svoje radne snage. Ti faktori u cjelini vode mnogocitiranoj slici „Cultural Workera“ koji je dovoljno mlad, dinamičan i fleksibilan, da u osamdesetsatnom radnom tjednu obavlja nekoliko manje ili više kreativnih poslova i pritom se još dobro osjeća. Pritom se naravno u gubitnike pretvaraju oni kojima je zaštita tradicionalnih sporazuma u okviru radnoga prava kao i sindikalnih mjera najpotrebnija, a to su primjerice majke s djecom ili ljudi koji zbog starosti ili lošeg zdravlja nisu sposobni za neograničeni angažman na poslu. Time

Cultural Industries postaju prototipski sektor „autonomnog otudjenja“ (Hardt/Negri) društva kontrole.

Nalazenje politickih odgovora na izazov konkretne situacije Cultural Workera tek nam jos predstoji. Tradicionalne organizacije radnica i radnika kao sto su posebice sindikati ne izgledaju niti sposobni niti voljni da se posvete problemima netipicnih odnosa zaposljavanja; s druge strane, takodjer se ne bi moglo reci da su za ljude pogodjene takvim odnosima stare forme radnickog organiziranja narocito atraktivne. Radije svatko od njih usprkos svim statistickim evidencijama i dalje gaji nadu u izvanrednu karijeru koja ce ga preko noci pretvoriti u zvijezdu koja dobro zaradjuje i kojoj se posvuda dive. Stara americka bajka o peracu posudja koji postaje milijuner dozivljava ovdje svoj trijumfalni comeback. Na pozadini diskurzivnih formi koje smo opisali u ovom clanku to nas stajaliste u medjuvremenu malo cudu. Tko je spreman ozbiljno misliti na mogucnost da se Carstvu (Empire) suprotstavi strajkom, odnosno da svemoc trzista slomi kolektivnim ugovorima?

To cini ociglednim politicku opasnost koja se skriva u velikim teorijskim zahvatima kao sto su Hardtov i Negrijev. Previše je bitnih detalja zrtvovano poopcavanju koje u svojoj apstraktnosti hrani demonizaciju postojeceg. I onda kada teoreticarima od Marxa do Negrija moramo dati za pravo da ekonomski uvjeti predstavljaju najbitniji temelj na kojem se u kapitalizmu odredjuju sva druga podrucja drustvenog zivota, ipak je u posljednjih dvjesto godina uvijek iznova pronalazena motivacija za politicke akcije kojima doduse nije bio cilj nije bio u tome da se cjelokupna drustvena struktura srusi, nego da ju se u njenom funkcioniranju ometa i/ili da se ona popravi odnosno prilagodi. Glavna tocka jedne naglaseno fundamentalne politicke kritike bila su obećanja liberalne demokracije koja nikada nisu ostvarena jer su zahtjevima privrednog sistema stalno bila iznevjeravana, premda su istodobno uvijek iznova

pokazivala politicki ucinak. Brojni politicki pokreti su se u svojim zahtjevima pozivali na tri velike vrijednosti francuske revolucije i na taj nacin postizali etapne politicke pobjede. Zagovarajuci sada kraj nacionalnodrzavne demokracije i njenu zamjenu nedohvatljivim mrezama Carstva (Empire), Hardt i Negri oduzimaju na taj nacin politickoj kritici njena protivnika - i to, kao sto je u prvom dijelu teksta vec pokazano, u najmanju ruku uranjeno, jer moc nacionalne drzave jos je daleko od svoga izumiranja. Mnogo toga govori u prilog tezi da se akteri svjetskoga poretka u posljednjim desetljecima gotovo uopce nisu promijenili: i dalje se, kad je o njima rijec, radi o privrednim poduzetnickim subjektima koji djeluju na internacionalnoj i transnacionalnoj razini, kao i o nacionalnim vladama - i onda kada ovi potonji odsada djelomice nastupaju u dvostrukim ili cak trostrukim ulogama u kojima, primjerice posredstvom Organizacije ujedinjenih nacija ili Savjeta Evropske zajednice donose odluke o transnacionalnim temama ili su pak sami predstavnici poduzetnika. Uzmimo da je ova dijagnoza ispravna. U tom slucaju nista ne govori protiv toga da se otpor i protest i dalje usmjeravaju protiv onih cija je legitimnost u tom sistemu i dalje ovisna o njihovom prihvacanju u nacionalnom okviru, prihvacanju koje se manifestira na izborima - naime protiv nacionalnih vlada. Od njih treba zahtijevati da se prema svojim internacionalnim i transnacionalnim ulogama odnose u smislu njihova demokratskog mandata, a to u mnogim konkretnim slucajevima znaci, da uvedu demokratske strukture. Od njih treba nadalje zahtijevati da sprijece podrucje ekonomije da zavlada podrucjem politike, da projiciraju kulturnopoliticke programe, da ih stavljaju na diskusiju i rade na njihovoj realizaciji, umjesto da konceptualnu praznizu prikrivaju frazama kao sto je ona „Creative Industries“. Kako medjutim mnogi od tih zahtjeva, kako nam iskustvo govori, nece biti realizirano, morat cemo nacionalne politicarke i politicari pozvati na odgovornost i osporiti im

legitimnost - umjesto da ih se kao igracke bjelosvjetskog Carstva (Empire) amnestira od svake odgovornosti, sto je naposljetku pozicija koja pripada hegemonijalnom diskursu o primatu trzisne privrede. U kojim oblicima i u kojim arenama bi ta vrsta protesta mogla biti pokrenuta, ne moze se utvrditi *ex ante*, kao sto je na primjer umjetno obezvrijedjivanje lokalnog za racun nomadskog, nego to mora ovisiti o konkretnim uvjetima u kojima zive i rade stvaraoci umjetnosti i kulture.

Literatur

Debord, Guy (1994/1960), Preliminaries Towards Defining a Unitary Revolutionary Program. U: Harrison C./Wood P. (1994), Art in Theory 1900-1990. An anthology of Changing Ideas. Oxford, UK and Cambridge, USA.

Gramsci, Antonio (1980), Zu Politik, Geschichte und Kultur. Reclam-Verlag Leipzig.

Hardt, Michael/Negri, Antonio (2000), Empire. Die neue Weltordnung. Frankfurt/ New York.

Horkheimer,Max/Adorno, Theodor (1994/1944), Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente. Frankfurt.

Kurz, Robert (1999), Schwarzbuch des Kapitalismus. Ein Abgesang auf die Marktwirtschaft. Frankfurt.

Marx, Karl/Engels, Friedrich (1848/1995), Das Kommunistische Manifest (Manifest der Kommunistischen Partei). Trier.

Smith, Adam (1976/1776), *An Inquiry into the Nature and Cause of the Wealth of Nations*. General Editors: R. H. Campbell and A. S. Skinner. Textual Editor: W. B. Todd. Oxford University Press.

Vaneigem Raoul (1963), *Basic Banalities 2*. U: *International Situationist Bulletin* 8/ 1963, <http://library.nothingness.org/articles/SI/en/display/11>, zadnji puta provjereno: 2002-08-02.

Zobl Beatrix/Schneider Wolfgang (2001), *Die Legende von der Autorenschaft und die Legende vom Ende der Autorenschaft*. U: *Kulturrisse* 01/01, str., 28.

[1] Vidi primjerice „nevidljivu ruku“ koja, prema Adamu Smithu, (1976/1776., str., 456) tako upravlja svijetom da egoisticne teznje nuzno vode ljude u pravcu opceg blagostanja.